

*ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ*

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Науково-дослідний інститут економіки розвитку

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Монографія

За загальною редакцією Т.А. Васильєвої, В.Г. Боронос

УДК [005.591.6:502.13]:330.322

П 78

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету
(протокол №7 від 12 лютого 2009 р.)

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор Л.Г. Мельник
(Сумський державний університет);

доктор економічних наук, професор І.В. Сало
(Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи
Національного банку України»);

доктор економічних наук, професор В.А. Борисова
(Сумський національний аграрний університет)

П78 Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку:
Монографія / За заг. ред. Т.А. Васильєвої, В.Г. Борнос. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – 351 с.

ISBN 978-966-657-237-3

Досліджуються теоретико-методичні та науково-методичні проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку, визначені теоретичні засади інноваційного розвитку вітчизняної економіки, окреслені перспективи впровадження екологічно спрямованих інновацій. Розроблені теоретико-методичні основи удосконалення механізмів фінансового забезпечення інноваційного розвитку. Висвітлені прикладні аспекти фінансового забезпечення екологічно орієнтованого інноваційного розвитку.

Для фахівців з управління економічним розвитком, викладачів, аспірантів, студентів економічних та екологічних спеціальностей.

УДК [005.591.6:502.13]:330.322

ISBN 978-966-657-237-3

© Колектив авторів, 2009
© Вид-во СумДУ, 2009

ЗМІСТ

Передмова
Вступ

Частина I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
1.1.Основні напрямки теорій інноваційного розвитку
1.2.Основні положення сучасної концепції управління інноваційним розвитком.....
2.УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ
2.1.Роль інновацій в антикризовому управлінні підприємством...
2.2. Організаційно-економічні аспекти формування механізму інноваційним процесом на підприємстві
2.3.Організаційно-економічний механізм стимулювання досягнень НТП на підприємствах України.....

Частина II

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

3.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ЕКОНОМІКИ.....
4.СИСТЕМА ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
4.1.Концептуальні основи формування системи інноваційно орієнтованого інвестиційного проектування
4.2.Механізм використання інвестиційного проектування як інструменту управління інноваційним розвитком
5.ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БІЗНЕСУ В ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА У КРАЇНІ.....
6.БЮДЖЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ.....
7.ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА РІВНОПРАВНОСТЮ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ.....

Частина III
ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО
ОРІЄНТОВАНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

8. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА	228
8.1. Проблеми формування господарського механізму екологізації промислового виробництва в сучасних умовах	228
8.2. Фінансово-економічний механізм екологізації промислового виробництва	232
8.3. Фінансово-економічний інструментарій екологізації етапів життєвого циклу товару	238
9. БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ	248
9.1. Концепція цільового фінансування еколого-інноваційних програм ...	248
9.2. Податкове стимулювання екологізації інноваційного розвитку	259
9.3. Механізми фінансування інноваційних ресурсозберігаючих заходів на території	269
9.4. Механізм бюджетного фінансування природоохоронних заходів на муніципальному рівні	282
10. МОТИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	298
10.1. Визначення доцільності застосування фінансових інструментів мотивування екологізації інноваційної діяльності	298
10.2. Удосконалення позитивних фінансових інструментів мотивування екологізації діяльності	305
10.3. Ідентифікація рівня мотиваційного потенціалу екологізації діяльності підприємств	312
11. СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ФІНАНСУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ	319
12. УЗГОДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	336
ВИСНОВКИ	349

ПЕРЕДМОВА

Сучасні тенденції розвитку світової економіки свідчать про загострення проблеми забезпеченості ресурсами, яка вже сьогодні є одним з основних чинників економічного зростання і суттєво впливає на стабільність економічних систем багатьох держав. Отже, першочерговим завданням при формуванні стратегії соціально-економічних трансформацій в Україні є адаптація на модель ресурсоощадного економічного зростання. Традиційно формування такої моделі пов'язується з впровадженням інновацій. Фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств відіграє вирішальну роль під час визначення кола країн, які є лідерами у світовому економічному процесі. За прогнозами багатьох вчених, розвинені країни світу поступово переходять до формування нового технологічного укладу, тому першочерговим завданням для України стає створення інноваційної економіки країни. Формування інноваційної економіки потребує значних фінансових ресурсів, тому постійно треба стежити за удосконаленням механізмів фінансового забезпечення інноваційного розвитку.

Актуальність вирішення проблем науково-теоретичного обґрунтування та методичного забезпечення фінансової підтримки інноваційного розвитку обумовила напрями та зміст наукових досліджень, результати яких висвітлені в даній монографії.

Теоретичне та практичне значення пропонованої читачеві монографії не викликає сумніву. Тут в доступній для сприйняття формі систематизовано методологічні засади та розроблено теоретико-методичні підходи до фінансового забезпечення інноваційного розвитку.

Основна увага приділена ґрунтовному аналізу підходів до розуміння сутності інноваційного розвитку та управління ним, узагальненню принципів фінансового забезпечення такого розвитку, що дозволило авторам запропонувати конкретні методи та інструменти його реалізації як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. Перед нами дослідження комплексу проблем фінансового забезпечення інноваційного розвитку, а також екологічної орієнтації такого розвитку та реалізації екологічних інновацій, що має системний характер. Авторами запропоновані удосконалення системи методів бюджетно-податкового стимулювання інноваційного розвитку в Україні, його інвестиційного забезпечення та венчурного фінансування.

Видання даної монографії, без сумніву, є корисним з практичної точки зору. Цікавість у фахівців реального сектору економіки мають викликати запропоновані підходи до розроблення інвестиційних проєктів інноваційного спрямування, удосконалення бюджетного, банківського та венчурного

фінансування інноваційних процесів в економіці, застосування фіскальних та бюджетних інструментів стимулювання екологічно орієнтованого інноваційного розвитку як на державному, так і на місцевому рівні, узгодження еколого-економічних інтересів суб'єктів господарювання. Крім того, монографія допоможе в розумінні сутності досліджуваних процесів науковцям та викладачам вищих навчальних закладів, а також поглибить знання студентів економічних спеціальностей, які працюють з аналогічною проблематикою, що в цілому поліпшить сприйняття суспільством необхідності переходу до інноваційної економіки.

Козьменко Сергій Миколайович,
доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Державного вищого навчального закладу
«Українська академія банківської справи
Національного банку України»

ВСТУП

Інтеграційні процеси у світовому економічному співтоваристві вимагають додаткові умови щодо реалізації саме технологічної моделі розвитку реального сектору економіки країни з використанням останніх досягнень науки та техніки. У той самий час аналіз загальносвітових тенденцій розвитку продуктивних сил свідчить про існування сталої тенденції екологізації виробництва на фоні стійкого постійно зростаючого попиту саме на «чисті» технології. Саме ці обставини вимагають від України швидкого та адекватного реагування, яке полягає насамперед у створенні на державному рівні сприятливого механізму управління інноваційним розвитком економіки, особливо з урахуванням екологічної орієнтації такого розвитку.

Пріоритетним напрямком державної науково-технологічної політики є створення відповідних умов для гармонізації екологічної та інноваційної діяльності, підвищення рівня модернізації і оновлення основних фондів промислових підприємств при нарощуванні інноваційного потенціалу економіки всієї країни. Стан фінансового забезпечення зазначених процесів вказує на необхідність його удосконалення. Існує нагальна потреба формування цілісної системи фінансових інструментів, для яких враховувала б характер та закономірності інноваційного розвитку і спрямовувалася на стимулювання такого розвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що існує гостра потреба поглиблення теоретичних, методологічних та методичних основ фінансового забезпечення розвитку економіки в напрямі забезпечення його інноваційного характеру з урахуванням екологічних вимог, що й обумовлює актуальність відповідних наукових досліджень.

Отже, в монографії висвітлено низку науково-теоретичних та методичних проблем фінансового забезпечення інноваційного розвитку. Передусім, авторами досліджено теоретичні засади сучасної концепції інноваційного розвитку. Зокрема, досить детально проаналізовані основні напрями як зарубіжних, так і вітчизняних теорій інноваційного розвитку, а також визначено основні положення сучасної концепції управління інноваційним розвитком.

Досліджено теоретичне підґрунтя управління інноваційним розвитком на підприємствах. Визначено роль інновацій в антикризовому управлінні підприємством. Доведено, що об'єктом інновації в антикризовому управлінні можуть бути не тільки нова продукція і нові технології, на що зазвичай звертається основна увага, але і нові ринки, нові методи управління, нові організаційні структури і т.д. Визначено організаційно-економічні аспекти

формування механізму управління інноваційним процесом на підприємстві, реалізація якого на підприємствах України дозволить забезпечити інтенсифікацію управління етапами інноваційного процесу шляхом визначення системи взаємоз'язаних цілей, завдань, форм і методів управління. Запропоновано організаційно-економічний механізм стимулювання реалізації досягнень НТП на підприємствах України, реалізація якого повинна сприяти більш раціональному й ефективному використанню обмежених фінансових ресурсів.

Істотно поглиблено теоретико-методичні засади фінансового забезпечення інноваційного розвитку. Удосконалено принципи функціонування фінансового механізму управління інноваційним розвитком економіки України, що забезпечують діалектичний взаємоз'язок фінансів та інновацій в довгостроковій перспективі. Удосконалено систему інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку. Насамперед дістали подальшого розвитку концептуальні основи формування системи інноваційно орієнтованого інвестиційного проектування. Запропоновано механізм використання інвестиційного проектування як інструменту управління інноваційним розвитком. Крім того, досліджено можливості використання інвестиційного потенціалу банків у фінансовому забезпеченні інноваційного розвитку в Україні, що є досить актуальним в умовах фінансової кризи. Значну увагу приділено бюджетним інструментам управління інноваційним розвитком. Досліджено організаційно-правовий механізм фінансового забезпечення інноваційної діяльності за рахунок венчурного капіталу.

Особлива увага приділена проблемам фінансового забезпечення екологічно орієнтованого інноваційного розвитку. Визначено науково-методичні основи формування фінансово-економічного механізму екологізації виробництва. Зокрема, проаналізовано проблеми формування господарського механізму екологізації промислового виробництва в сучасних умовах та запропоновано фінансово-економічний інструментарій екологізації етапів життєвого циклу товару. Системно досліджено особливості бюджетно-податкового регулювання екологізації інноваційного розвитку. Так, запропоновані концептуальні засади цільового фінансування еколого-інноваційних програм, удосконалення податкового стимулювання екологізації інноваційного розвитку. Крім того, визначено механізми фінансування інноваційних ресурсозощадних та природоохоронних заходів на регіональному та муніципальному рівнях.

Комплексно досліджено мотиваційний потенціал застосування фінансових інструментів екологізації інноваційної діяльності, де визначено доцільність застосування фінансових інструментів мотивування екологізації інноваційної діяльності, запропоновані удосконалення позитивних фінансових

інструментів мотивування екологізації діяльності та підходи до ідентифікації рівня мотиваційного потенціалу екологізації діяльності підприємств.

Визначено сутність, класифікацію та механізми фінансування екологічних інновацій, що дозволить забезпечити для виробників гарантоване замовлення на закупівлю екологічних технічних інновацій, стимулювання екологічно безпечного виробництва й споживання екологічно чистих товарів, що є досить важливим в умовах становлення ринкових відносин

Грунтовно досліджено узгодження еколого-економічних інтересів в системі фінансового забезпечення сталого розвитку, що має забезпечити переорієнтацію фіскальної спрямованості фінансового механізму природокористування, стимулювання природокористувачів до впровадження ресурсоощадних технологій, проведення природозахисних заходів, розвитку фундаментальних та прикладних наукових досліджень, що у подальшому дозволить досягти еколого-економічної збалансованості між потребами сучасного покоління та можливістю реалізації таких потреб наступними поколіннями.

Загалом дослідження спрямоване на вдосконалення теоретико-методологічних і методичних основ фінансового забезпечення інноваційного розвитку. Монографія підготовлена колективом авторів у такому складі:

Козьменко С.М., д.е.н., проф., проректор з наукової роботи Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України» (передмова).

Теліженко О.М., д.е.н., проф., завідувач кафедри управління Сумського державного університету (підрозділ 9.4).

Васильєва Т.А., д.е.н., доц., професор кафедри менеджменту Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», науковий співредактор (розділ 6).

Боронос В.Г., к.е.н., доц., докторант кафедри фінансів Сумського державного університету, науковий співредактор (вступ, підрозділи 2.1, 2.2, розділ 3, висновки).

Гриценко Л.Л., к.е.н., доцент кафедри фінансів Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України» (розділ 4).

Жулавський А.Ю., к.е.н., доц., професор кафедри управління Сумського державного університету (розділ 8).

Ілляшенко К.В., к.е.н., доцент кафедри фінансів Сумського державного університету (підрозділ 2.3).

Ілляшенко Т.О., к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів Сумського державного університету (розділ 11).

Касьяненко В.О., к.е.н., доц., проректор з науково-педагогічної роботи та фінансово-економічної діяльності Сумського державного університету (розділ 7).

Кобушко І.М., к.е.н., доцент кафедри фінансів Сумського державного університету (розділ 8).

Леонов С.В., к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України» (розділ 5).

Прокопенко О.В., к.е.н., доц., доцент кафедри маркетингу Сумського державного університету (розділ 10).

Рибіна Л.О., к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів Сумського національного аграрного університету (підрозділ 1.1).

Савченко К.В., к.е.н., старший викладач кафедри фінансів Сумського державного університету, технічний редактор (вступ, розділ 3, підрозділи 9.1, 9.2, висновки).

Скляр І.Д., к.е.н., доцент кафедри фінансів Сумського державного університету (підрозділ 1.2, розділ 12).

Сотник І.М., к.е.н., доц., доцент кафедри економіки Сумського державного університету (підрозділ 9.3).

Сотник М.І., к.т.н., доцент кафедри економіки Сумського державного університету (підрозділ 9.3).

Антонюк Н. А., асистент кафедри фінансів Сумського державного університету (підрозділ 2.2).

Винниченко Н.В., асистент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України» (розділ 6).

Касьяненко Т.В., старший викладач кафедри фінансів Сумського державного університету (розділ 7).

Костель М.В., асистент кафедри фінансів Сумського державного університету (розділ 12).

Котенко Н.В., асистент кафедри фінансів Сумського державного університету (підрозділ 9.4).

Сторчака Н.О., аспірант кафедри фінансів Сумського державного університету (підрозділ 2.1).

Автори сподіваються на подальший розвиток викладених у монографії наукових ідей як у напрямі поглиблення теоретичного обґрунтування методів вирішення досліджуваних проблем, так і щодо їх практичної реалізації.

Редактори висловлюють вдячність всім авторам, що взяли участь у написанні монографії, а також рецензентам, думка яких була врахована при її удосконаленні.

6. БЮДЖЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ

З часів набуття Україною незалежності і до цього часу здійснюється ряд структурних перетворень як в економіці, так і у всіх інших сферах господарювання. Держава може досягти високих темпів розвитку тільки за умови, якщо її фінансова система буде розвиватися і функціонувати гармонійно та збалансовано, що можливо лише при ефективному використанні коштів бюджетів усіх рівнів.

Оскільки сьогодні особливої актуальності набуває вирішення проблеми дефіциту фінансових ресурсів, а залучення інвестицій вимагає збільшення гарантій, у регіонах постає питання ефективного використання коштів місцевих бюджетів розвитку. Враховуючи те, що останні акумулюють значні фінансові ресурси, то на сьогодні їх слід розглядати як одне з основних джерел державного фінансування інвестиційно-інноваційних програм. Дослідження їх сутності та визначення і впровадження нових механізмів підвищення ефективності їх використання в наш час можна вважати пріоритетним напрямком розвитку сучасних наукових досліджень.

В умовах дефіциту фінансових ресурсів велика кількість інвестиційно-інноваційних програм залишаються або взагалі без джерел фінансування, або виконуються за умов часткового фінансування. При цьому найбільша частка у фінансуванні таких програм належить державі, оскільки останнім часом має місце тенденція до концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті. Основним завданням держави у рамках міжбюджетних відносин є забезпечення мінімальних гарантій держави населенню на всій території України, що обумовлює функціонування системи надання коштів для соціально-економічного вирівнювання адміністративно-територіальних одиниць з бюджетів вищих рівнів бюджетам нижчих рівнів у вигляді міжбюджетних трансфертів. Відповідно до [1] міжбюджетні трансферти бувають таких видів: дотації вирівнювання, субвенції, кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів, інші дотації.

Серед сучасних вітчизняних науковців немає загально визнаної думки стосовно визначення єдиних підходів та критеріїв розподілу фінансового ресурсу держави під час надання міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам, особливо щодо надання коштів на виконання інвестиційно-інноваційних проектів. Оскільки держава не може задовольнити у повному обсязі потреби у фінансуванні таких проектів, виникає потреба у залученні

державних ресурсів (інвестицій та кредитів). Схематично джерела фінансування інвестиційно-інноваційних програм наведені на рис. 6.1.

Рис. 6.1. Джерела фінансування інвестиційно-інноваційних програм

Слід зауважити, що протягом останніх років кількість інвестиційно-інноваційних програм, що потребують фінансування, постійно зростає. Це зумовлено в першу чергу розвитком науково-технічного прогресу та підвищенням як морального, так і фізичного зносу матеріально-технічних засобів, які є основою реалізації інвестиційних потреб окремої території. Крім того, сьогодні велика кількість програм фінансується за рахунок коштів місцевих бюджетів. Сучасний стан розвитку фінансування інвестиційно-інноваційних програм вимагає підвищення самодостатності місцевих бюджетів, які відіграють провідну роль не тільки в соціально-економічному житті окремого міста, села, району, області, а і в соціально-економічному житті країни.

У рамках дослідження сутності місцевих бюджетів можна виділити два напрями:

- *перший напрям* реалізується у країнах з дворівневою бюджетною системою, таких, як Великобританія, Франція, Італія, Японія та ін. Зокрема, до цього напрямку можна віднести і Україну, де, як вже зазначалося вище, бюджетна система складається з двох рівнів: державного бюджету та місцевих бюджетів, до яких належить бюджет Автономної Республіки Крим, обласні,

районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування [1];

другий напрям (визначення місцевих бюджетів як елементів федеральної бюджетної системи) реалізується в багатьох країнах з трьома рівнями бюджетної системи (США, Канада, Росія, Швейцарія та ін.).

При цьому, незважаючи на такий загальний фактор, як рівні бюджетної системи, кожна країна має власну бюджетну систему з її особливостями (кількістю та видами бюджетів), а отже, і притаманними для місцевих бюджетів специфічними рисами, що наведені в табл. 6.1.

Як бачимо, у більшості випадків особливості місцевих бюджетів в різних країнах пов'язані з особливостями управління адміністративно-територіальними одиницями.

За законодавством України у видатковій частині місцевих бюджетів окремо виділяють видатки загального фонду і видатки спеціального фонду, які, в свою чергу, поділяються на поточні та капітальні, причому в складі останніх особливе місце займає бюджет розвитку. На нашу думку, на сьогодні роль даної структурної частини місцевих бюджетів недооцінюється.

Як правило, структура місцевих бюджетів багатьох країн складається з двох частин. Так, наприклад, відомий американський економіст П. Друкер в роботі [6] вперше сформував концепцію «двох бюджетів», яка передбачала існування двох самостійних бюджетів, наведених на рис. 6.2.

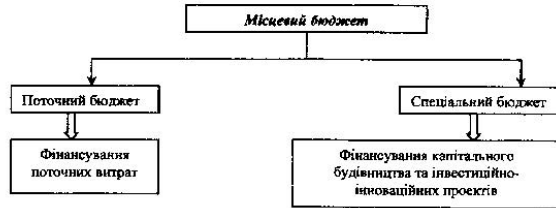

Рис. 6.2. Структура місцевого бюджету відповідно до концепції «двох бюджетів»

П. Друкер вважає, що перший бюджет повинен спрямовуватися на виконання поточних витрат, а другий – «спеціальний бюджет витрат майбутнього (перспективного) розвитку», який він називає «інвестиційним» – забезпечувати стабільний розвиток [6].

Таблиця 6.1

Особливості місцевих бюджетів різних країн

Країна	Особливості місцевих бюджетів
Росія	Місцевий бюджет – це один з головних каналів доведення до населення кінцевих результатів виробництва, через них суспільні фонди споживання розподіляються між окремими групами населення. З цих бюджетів певною мірою фінансуються і розвиваються галузі виробничої сфери, в першу чергу харчова промисловість, комунальне господарство, обсяги продукції і послуги яких також є важливим компонентом забезпечення життєдіяльності населення. Економічна сутність місцевих бюджетів проявляється в тих функціях, які вони виконують в економіці, а саме: • формування грошових фондів, що є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих органів влади; • розподіл і використання цих фондів між галузями народного господарства; • контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій і установ, підвладних цим органам влади [2]
США	Кожен підрозділ державного управління (федерація, штати, місцеві органи) самостійно складає і затверджує свій бюджет, розробляє і здійснює податкову політику, керує боргом. Бюджети штатів не входять до федерального бюджету, а місцеві бюджети – до бюджету штатів [3]
Канада	Федеративна держава складається з 12 суб'єктів: десяти провінцій і двох територій, а також 5 тис. муніципальних утворень. Уряд кожного рівня має свій власний бюджет. Законодавство не регламентує повноваження муніципалітетів, припускаючи, що органи влади провінцій на свій розсуд делегують деякий обсяг повноважень муніципалітетам [4]
Франція	Місцеві бюджети перебувають в підпорядкованні місцевих органів управління. Їхня діяльність регламентується Конституцією Франції і поточним законодавством. Кожна адміністративна одиниця має свій бюджет (усього нараховується близько 39 тис. місцевих бюджетів). Ради (регіональні, департаментів, комун) складають бюджети і розпоряджаються місцевими ресурсами, однак уся повнота влади належить на місцях префектам. Основні різновиди місцевих бюджетів Франції: - бюджети різних місцевих колективів; - бюджети територіальних колективів (бюджети регіонів, департаментів і комун) і їхніх об'єднань (міських співтовариств, районів, синдикатів) [5]
Великобританія	Особливості місцевих бюджетів Великобританії визначаються структурою місцевих органів влади, оскільки вона є різною у всіх трьох частинах Великобританії: Англії, Уельсі і Шотландії. В Англії існує двоступінчаста система місцевих органів влади, яка включає графства і округи у сільській місцевості і містах, а також округів в урбанізованих районах. У 1992 році в Уельсі і Шотландії була введена одноступінчаста система місцевих органів управління. За органами місцевого самоврядування закріплені повноваження з фінансування соціальних послуг, транспорту, освіти, житлово-комунального господарства. Роль місцевих органів влади і місцевих бюджетів у Великобританії здебільшого зведена до забезпечення ефективного розподілу задалегідь установленого центрального урядом обсягу фінансових ресурсів. У даний час з місцевих бюджетів фінансується усього 36% усіх державних витрат Великобританії [4]
Японія	У Японії усього нараховується 14 округів і 47 префектур, що поєднують 3045 міст, селищ, районів із самостійним бюджетом. Дохідна частина місцевих бюджетів складається з податкових і нелюдаткових надходжень, у Японії місцеві податки не домінують у місцевих бюджетах, складаючи менше половини їхньої дохідної частини [5]

Таке існування двох бюджетів П. Друкер передбачає як на рівні підприємств, так і на місцевому рівні, при цьому якщо спеціальний бюджет на рівні підприємств повинен бути близько 10-20%, то на місцевому рівні розмір спеціального бюджету повинен залежати від соціально-економічних особливостей адміністративно-територіальної одиниці і має визначатися стратегією розвитку та інвестиційною політикою. Особливістю спеціального бюджету є те, що він повинен існувати тривалий проміжок часу для того, щоб забезпечити виконання стратегічних цілей.

Концепція «двох бюджетів» набула поширення і в І.В. Запатріної [7]. На її думку, в Україні роль «спеціального бюджету» виконує бюджет розвитку, на відміну від багатьох інших країн, де більш вдало використовуються інші організації і установи.

Виходячи з аналізу існуючих нормативних актів, можна визначити таке: кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань і не належать до бюджету розвитку. Кошти бюджету розвитку спрямовуються на виконання програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних із здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням [8].

Сьогодні можна виділити декілька підходів до розуміння сутності бюджету розвитку. В роботі [9] під бюджетом розвитку розуміється складова частина спеціального фонду місцевих бюджетів, в якому зосереджуються бюджетні ресурси, призначені для проведення інвестиційної та інноваційної діяльності.

У закордонній практиці під бюджетом розвитку розуміють складову частину державного бюджету, що формується у складі його капітальних витрат і використовується для кредитування, інвестування та гарантійного забезпечення інвестиційно-інноваційних проектів [10].

У рамках вітчизняного законодавства як складі бюджету розвитку місцевих бюджетів виділяються такі витрати:

- погашення основної суми боргу Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування (крім боргу за короткостроковими позичками, отриманими на покриття тимчасових касових розривів у процесі виконання місцевих бюджетів);

- капітальні вкладення;
- внески органів влади Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності [1].

На нашу думку, найбільш точно визначення бюджету розвитку представлено в роботі [11, 43], згідно з яким він розуміється як «частина

бюджету органів державної чи влади місцевого самоврядування будь-якого рівня. У бюджеті розвитку передбачаються асигнування на інноваційну й інвестиційну діяльність, пов'язану з капітальними вкладеннями як у виробничу, так і в невиробничу сфери, а також інші витрати щодо розширеного відтворення з метою соціально-економічного розвитку як країни, так і її окремих територіальних утворень, а також витрати щодо відновлення навколишнього середовища. Доцільність виділення таких бюджетів виникає тоді, коли потрібно враховувати розходження в підходах до формування й витрати частини бюджету залежно від напрямку коштів на зазначені цілі. При цьому виходять не тільки з необхідності першочергового фінансування поточних витрат, але і з визнання важливості забезпечення соціального й економічного розвитку країни і її окремих територіальних утворень, а також вибору пріоритетних напрямків такого розвитку. Видаткова частина бюджету розвитку може містити асигнування-дотації, трансферти і субвенції бюджетам нижчого територіального рівня, а також дотації і субвенції підприємствам і іншим юридичним особам.

На нашу думку, заслуговує на увагу запропонована в роботі [7] теза про те, що використання бюджету розвитку повинне, в першу чергу, передбачати вибір з високою економічною ефективністю реалізованих проектів ще й з високим рівнем ризику фінансування і диверсифікованість ризику держави з приватним капіталом, а також конкурсність та зворотність коштів. На жаль, сьогоднішні напрями використання коштів бюджетів розвитку не відповідають високим вимогам, не сформований ефективний загальнодержавний підхід до оцінки соціально-економічної ефективності інвестиційно-інноваційних проектів.

В умовах пошуку нових підходів до забезпечення високої ефективності бюджетного процесу в Україні все частіше акцентується увага на необхідності реформування системи управління видатками бюджетів на місцевому рівні. Так, зокрема, все частіше науковці вказують на необхідність збільшення рівня самостійності адміністративно-територіальних одиниць, реформування бюджетної системи, необхідність широкого застосування методів стратегічного планування та докорінної зміни безпосередньо філософії управління видатками бюджетів розвитку на місцях.

Сьогодні видатки місцевих бюджетів здійснюються за класичними схемами, але, на жаль, при цьому абсолютно відсутні новаторські підходи до підвищення ефективності їх використання. При цьому слід враховувати, що всі пропозиції щодо реформування місцевих бюджетів повинні бути узгоджені з чітко визначеним обсягом ресурсів, передбачати якомога точніший результат та відповідно бути забезпечені чіткими плановими заходами. Стосовно видатків на інвестиційно-інноваційну діяльність цієї вимоги не

Таблиця 6.2

Типи стабілізаційних фондів [12]

	Типи стабілізаційних фондів		
	Власне стабілізаційний фонд	Фонд майбутніх поколінь	Бюджетний резервний фонд
Мета створення	Згладжування коливань світових цін на ресурси, що експортуються	Забезпечення фінансами майбутніх поколінь після вичерпування природних ресурсів	Фінансування заходів короткострокової макроекономічної стабілізації при виникненні несприятливої кон'юнктури на ресурси, що імпортуються
Джерела надходжень	Профіцит бюджету, що виникає внаслідок сприятливої економічної кон'юнктури на ресурси, які експортуються	Профіцит бюджету, що виникає внаслідок сприятливої економічної кон'юнктури на ресурси, які експортуються	Профіцит бюджету внаслідок приватизації
Напрями витратання	Обслуговування державного боргу. Фінансування дефіциту бюджету в умовах несприятливої цінової кон'юнктури. Державне інвестування в галузі, не пов'язане з ресурсами, що експортуються	Інвестиції в іноземні фінансові активи. Депозитні вклади	Фінансування дефіциту бюджету внаслідок виникнення несприятливих зовнішніх умов. Структурні реформи в економіці, спрямовані на подолання залежності від імпортованих ресурсів

завжди дотримуються. Сьогодні, на жаль, майже відсутня система стратегічного мислення при управлінні такими видатками, існуюча структура видатків не сприяє вирішенню стратегічних завдань на місцях і не є безпосередньо засобом реалізації інвестиційно-інноваційної політики.

Стосовно перспективи використання коштів місцевих бюджетів розвитку, слід зазначити, що з кожним роком роль коштів на реалізацію інвестиційно-інноваційних проектів зростає. Так, у 2007 р. збільшилися планові обсяги субвенцій з Державного бюджету України місцевим бюджетам на реалізацію таких проектів. На сьогодні постає єдине питання: хто виступить гарантом забезпечення ефективності використання коштів бюджету розвитку? Таким чином, виникає необхідність створення нових інститутів, що не тільки будуть гарантами ефективного використання таких коштів, а й візьмуть на себе відповідальність за управління ними.

Для порівняння зазначимо, що в російській практиці існування бюджету розвитку було припинене в 2004 р. Замість нього було створено Стабілізаційний фонд та Інвестиційний фонд, діяльність яких була тісно пов'язана, і, які на думку більшості економістів, є більш дієвим механізмом реалізації стратегії розвитку. Але у чистому вигляді такий підхід навряд чи може бути ефективно застосований в Україні, оскільки в російській практиці, окрім коштів, що планувалися в бюджеті розвитку на реалізацію вищезазначених програм, до цих фондів надходили ще й кошти від сировинного експорту.

Дійсно, після появи Стабілізаційного фонду в Україні концепція «двох бюджетів» (існування поточного бюджету і бюджету розвитку) не змінилася, загострилися лише дискусії навколо цього питання. Так, у роботі [12] автор зазначає, що створення такого фонду в Україні відбулося раптово, без попередніх ретельних обговорень і не супроводжувалося регламентацією основних принципів його функціонування. Погоджуючись із попередньою тезою, можна стверджувати, що створення Стабілізаційного фонду в Україні не здійснювалося на базі обґрунтованої методики його функціонування і не супроводжувалося організаційною реформою у цьому напрямку, а тому і не привело до позитивних зрушень. Крім того, даний фонд був створений з метою стабілізації економічного розвитку країни, а спеціалізованого самостійного фонду, діяльність якого була б спрямована на реалізацію інвестиційно-інноваційних програм, так і не було створено. У вітчизняному варіанті інвестиційна функція зазначеної структури є слабо вираженою, хоча в деяких країнах діяльність стабілізаційних фондів не виключає інвестиційної складової. Так, в економічній літературі, зокрема в роботі [12], умовно виділяють три групи стабілізаційних фондів, які наведені в табл. 6.2.

В Україні створення стабілізаційного фонду не тільки не вирішувало поставлених перед бюджетом розвитку завдань, а і в цілому не створило передумов для підвищення темпів соціально-економічного зростання. Крім того, у результаті збільшення кількості соціально-орієнтованих інвестиційно-інноваційних програм та відсутності їх фінансового забезпечення виникла необхідність у структурі, яка б у собі поєднала функції бюджету розвитку та сприяти залученню приватного капіталу для виконання зазначених програм.

Перш ніж впроваджувати дану структуру в дію, потрібно розглянути низку проблем, зокрема:

- формування фінансової бази даного фонду (річний обсяг фінансових ресурсів даної установи повинен бути не менше розміру коштів, що передбачаються в річному бюджеті на виконання інвестиційно-інноваційних програм);

– наявність єдиного (на державному рівні) гнучкого підходу до відбору інвестиційно-інноваційних проєктів, що будуть реалізовані за рахунок коштів цієї структури (не повинна виникнути ситуація, коли перевага буде віддаватися проєктам з вищою рентабельністю і меншим терміном окупності, а не проєктам зі значним соціальним ефектом);

– організаційне забезпечення функціонування зазначеної структури (створення такої її організаційної структури, яка б забезпечувала ефективне виконання покладених на дану установу завдань та ін.).

На жаль, у сучасних умовах здійснення бюджетного процесу на місцях повністю змінити існуючу систему органів управління видатками бюджету розвитку складно, оскільки це потребує значних фінансових ресурсів і є досить довготривалим процесом. Кардинальна реформа зазначених органів управління можлива тільки в умовах адміністративно-територіальної реформи, в рамках якої буде передбачене суцільне перетворення форм і методів управління економічним розвитком території. За таких умов спочатку виникає потреба у наданні більшої самостійності адміністративно-територіальним одиницям, а вже потім може стати можливою суцільна реформа організаційно-управлінських структур на різних рівнях. За таких умов можна створити колегіальний орган управління видатками розвитку на місцевому рівні.

Дослідження існуючого стану розвитку системи органів управління бюджетним процесом у більшості регіонах України показує, що неефективність процесу управління видатками бюджетів розвитку на різних рівнях, в першу чергу, пов'язане з неефективністю розподілу функцій між значною кількістю організацій і установ, що навряд чи забезпечить координацію зусиль для реалізації стратегії розвитку на місцевому рівні. Зв'язки між цими ланками є досить складними, а іноді навіть взагалі відсутні, що не може свідчити про системність процесу управління, а реалізація контролю за результатами їх діяльності майже неможлива, адже всі вони начебто виконують свої повноваження, але при цьому відсутня узгодженість між їх роботою і спрямованість на отримання єдиного результату.

Дієвим механізмом вирішення зазначеної вище проблеми має стати формування єдиної інфраструктурної складової організаційного забезпечення системи управління видатками бюджетів розвитку на місцях, основу якої буде складати Комітет розвитку при обласних органах влади та його представництва при органах районної виконавчої влади. Перевагою запропонованого вище варіанта вирішення існуючих проблем є можливість забезпечення системності процесу формування та реалізації бюджетної політики на місцевому рівні, комплексного вирішення різномасштабних та

різномасштабних завдань управління видатками бюджетів розвитку, що сприятиме підвищенню ефективності бюджетного процесу на місцях.

Слід зауважити, що ефективність функціонування зазначеної системи буде залежати, в першу чергу, від чіткого розмежування повноважень між елементами її організаційно-управлінської структури, а також від визначення прав, обов'язків та рівня відповідальності на кожному з виділених рівнів управління.

Так, перший рівень запропонованої організаційно-управлінської структури системи управління видатками бюджетів розвитку на місцях представлений районними представництвами, до складу яких входять фахівці різних сфер: фінансисти, соціологи, екологи і т.д. Такий склад представництв по районах дозволить здійснювати різномасштабну оцінку проєктів, які надходять з районів і районних центрів. На відміну від існуючої системи управління видатками бюджетів розвитку, в рамках якої оцінка проєктів зосереджується найчастіше тільки на розрахунках основних критеріїв прийняття інвестиційних рішень (NPV, IRR, PI та ін.), у рамках системи, що пропонується, експертна оцінка буде здійснюватися з урахуванням рівня соціальної значущості проєкту як для окремого міста (села), так і в цілому для району та області. За результатами попередньої оцінки і аналізу потрібно формувати паспорт кожного проєкту, який буде коротко характеризувати кожен проєкт за такими параметрами:

- 1) загальна інформація про проєкт (ціль і завдання проєкту, основні принципи реалізації проєкту та ін.);
- 2) інформація про учасників проєкту;
- 3) часові рамки реалізації проєкту;
- 4) результати оцінки основних показників, що характеризують прибутковість та ефективність проєкту;
- 5) переваги проєкту (близьке розміщення до транспортних вузлів, широкі ринки збуту продукції, конкурентні переваги та ін.);
- 6) рівень значущості проєкту з точки зору його впливу на економічне, соціальне і екологічне становище міста (села), району, області.

Даний паспорт може розміщуватися на веб-сайті Комітету розвитку, а також публікуватися в засобах масової інформації (каталогах для інвестиційних та інших форумів, виставок). Паспорт проєкту, на нашу думку, повинен містити основну інформацію про проєкт для того, щоб у випадку, коли інвестора зацікавить той чи інший проєкт, він мав можливість звернутися до Комітету розвитку і отримати більш детальну інформацію про нього (бізнес-план, висновки експертів та ін.).

Регіональні представництва можуть отримувати бізнес-плани як безпосередньо від потенційних споживачів бюджетних ресурсів (суб'єктів

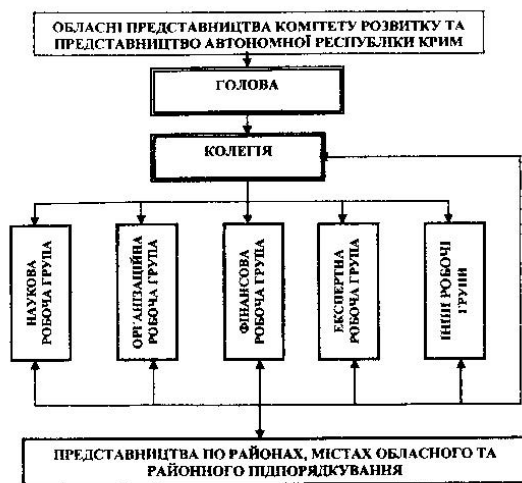

Рис. 6.3. Структура Комітету розвитку

До його складу повинні входити висококваліфіковані фахівці, а очолювати його повинен представник, якого обрано виборчим шляхом і який має достатній рівень досвіду, щоб здійснювати керівництво роботою цього комітету. Можливі й інші варіанти керівництва Комітетом розвитку, наприклад, підпорядкування комітету безпосередньо Голові обласної державної адміністрації. Але, на нашу думку, цей варіант має ряд недоліків, серед яких найбільш принциповими є зниження рівня відповідальності, перевантаженість однієї особи, що знижує ефективність керівництва, можливість лобювання певних інтересів та ін. Тому ми вважаємо, що запропонована форма керівництва Комітетом розвитку більш прийнятна і забезпечує максимальну прозорість управління.

Прийняття найбільш важливих рішень щодо управління видатками бюджетів розвитку на місцевому рівні повинно здійснюватися колегією у складі 5-6, а то і більше осіб, що представляють різні сфери господарської діяльності. Основний склад Комітету розвитку повинен бути сформований за рахунок декількох робочих груп, що забезпечить виконання ним покладених на нього функцій. Так, наприклад, одна з них – наукова, може займатися аналізом, обґрунтуванням і впровадженням нових форм і методів управління бюджетним процесом на місцевому рівні, адже, на нашу думку, даний орган

має право самостійно здійснювати вибір таких форм і методів. Слід зауважити, що сьогодні в умовах, коли не існує єдиної нормативно затвердженої методики оцінки інвестиційних та інноваційних проєктів, формування оптимального набору проєктів, що будуть реалізовуватися за рахунок бюджетів розвитку, виникає гостра потреба у взаємодії з науково-дослідними організаціями, які, в свою чергу, будуть займатися розробленням таких методичних матеріалів, які сьогодні є необхідною умовою здійснення ефективного управління видатками бюджетів розвитку на місцевому рівні. У разі отримання від науково-дослідних організацій зазначених методик дана робоча група Комітету розвитку буде здійснювати їх аналіз, обґрунтування і визначення можливості їх практичної реалізації, після чого виносити на колегіальний розгляд, у результаті якого буде вирішуватись, наскільки прийнятні такі методики для даної адміністративно-територіальної одиниці. Після ряду експериментальних досліджень можливо використання таких методик у роботі Комітету та його регіональних представництв. Крім вищезазначених функціональних повноважень, ми пропонуємо на дану групу покласти обов'язки щодо аналізу і дослідження стану бюджетного процесу на місцевому рівні, який, в першу чергу, буде ґрунтуватися на аналізі статистичних даних. Важливим завданням цієї робочої групи повинне бути розроблення бюджетної політики на місцях, оскільки сьогодні бюджетна політика багатьох адміністративно-територіальних одиниць представлена досить формально і не є змістовною та ефективною.

Окремою робочою групою в складі Комітету розвитку повинна, на нашу думку, бути організаційна робоча група, яка має забезпечувати постійне підвищення кваліфікації кадрового складу Комітету розвитку і його представництв, займатися організацією та проведенням форумів, виставок, круглих столів та ін. Крім вищезазначених функцій, на неї повинні покладатися всі повноваження щодо розроблення внутрішньої документації (посадових інструкцій, внутрішніх нормативних актів та ін.).

Одним із основних напрямків діяльності Комітету розвитку повинна бути безпосередньо робота з проєктами. Для цього у його складі необхідно створити окрему експертну робочу групу фахівців, на яку б були покладені повноваження щодо проведення експертизи проєктів, які отримані від районних представництв і містяться в загальній базі даних. Окрім експертизи, ця робоча група повинна здійснювати і ідентифікацію проєктів за їх значущістю для окремої адміністративно-територіальної одиниці.

Особливе місце у структурі Комітету розвитку, окрім вищезазначених робочих груп, повинна займати фінансова група, на яку повинні бути покладені такі повноваження:

– аналіз наявності та достатності фінансових ресурсів для реалізації проектів;

– формування оптимального набору проектів і подання на затвердження колегії;

– реалізація проектів та контроль за ходом їх реалізації;

– складання щорічних звітів щодо виконання проектів.

Крім вищезазначених груп, при збільшенні обсягів роботи можуть створюватися й інші групи, виходячи з потреб, що виникають у процесі прийняття управлінських рішень.

Склад колегії Комітету розвитку може бути як постійним, так і змінним. При роботі колегія повинна дотримуватися принципу незалежності, тобто її склад повинен бути таким, щоб прийняте рішення не лобювало інтереси певної групи осіб, міста (села) чи району, для чого до її складу повинні входити не тільки фахівці різних сфер, але й представники різних районів.

До основних функцій колегії ми пропонуємо віднести:

- 1) аналіз і затвердження політики управління видатками бюджетів розвитку;
- 2) затвердження плану діяльності Комітету розвитку на наступний рік;
- 3) прийняття рішень щодо надання фінансових пільг, дотацій окремим підприємствам та організаціям, що провадитимуть реалізацію інвестиційно-інноваційних проектів місцевого значення, а також застосування інших фінансових інструментів;
- 4) затвердження оптимального набору проектів, що будуть реалізовані за рахунок бюджетів розвитку;
- 5) аналіз і затвердження звіту про діяльність Комітету розвитку;
- 6) аналіз і затвердження звіту про використання бюджетних коштів;
- 7) затвердження рішень щодо зміни структури Комітету розвитку;
- 8) прийняття інших рішень, що можуть лобювати інтереси окремих груп.

Запропонована вище структурна побудова системи управління видатками бюджетів розвитку на місцях має ряд суттєвих переваг у порівнянні з існуючою на сьогодні. Так, наприклад, крім чіткого розподілу обов'язків і визначеної відповідальності, даний варіант передбачає ще й чітку систему підпорядкування нижчого структурного рівня вищому.

Список літератури

1. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 № 2542-III із змінами та доповненнями // www.rada.gov.ua.

2. Бюджетная система России: Учебник для вузов / Под ред. проф. Г.Б. Поляка. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 550 с.

3. Матук Ж. Фінансові системи Франції й інших країн. – М.: АО Финстатинформ, 1994. – 185 с.

4. Новикова Т.С. Местные финансы во Франции. – Новосибирск: Сибирский аналитический центр, 1996. – 325 с.

5. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн. Навч. Посіб. – К.: ЦНЛ, 2003. – 225 с.

6. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. – Диалектика-Вильямс, 2000. – 200 с.

7. Запатріна І.В. Інституційні аспекти реалізації концепції „двох бюджетів” на прикладі російського досвіду // *Фінанси України*. – 2006. – №9. – С. 18-29.

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 201/97ВР // www.rada.gov.ua.

9. Кириленко О.І. Місцеві фінанси: Навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2004. – 192 с.

10. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – 5-е изд., доп. и перераб. – М., Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.

11. Словар бухгалтерских терминов. – Москва. «Инфра-М», 2001. – 408 с.

12. Запатріна І.В. Стабілізаційний фонд і видатки розвитку // *Фінанси України*. – 2006. – №6. – С. 3-20.

Наукове видання

**Проблеми фінансового забезпечення
інноваційного розвитку**

Монографія

За загальною редакцією Т.В. Васильєвої, В.Г. Борнос

Дизайн обкладинки К.В. Савченка
Редактори Н.А. Гавриленко, Н.В. Лисогуб
Комп'ютерне верстання М.М. Гончарова, І.М. Дубовікової

Підп. до друку 09.04.2009.
Формат 60x84/16. Папір ксерокс. Гарнітура Times New Roman Сут.
Друк офс.
Ум. друк.арк. 20.46. Обл.-вид. арк. 20.48.
Тираж 300 пр. Вид. № 318.
Зам. № 482.

Видавництво СумДУ при Сумському державному університеті
40007, м. Суми, вул. Р.-Корсакова, 2
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 3062 від 17.12.2007.
Надруковано у друкарні СумДУ
40007, Суми, вул. Р.-Корсакова, 2.